Diplomások

A régebbi társadalomstatisztika és társadalomelemzés a nagyobb értelmiségi csoportokat (orvosok, jogászok, tanárok) külön-külön tartotta nyilván, a huszadik században – Magyarországon elsőként az 1920-as népszámlálás idején – jelent meg az igény, hogy a társadalom szellemi elitjét együttesen – és iskolai végzettségük, azaz főiskolát, egyetemet végzettségük felől megragadva – is le kellene írni. Ezt a témát választotta az Educatio új 2002/2-es száma.

Ladányi Andor bemutatja, hogy a felsőoktatási hallgatószám 1950 és 1954, illetve 1960 és 1965 közötti nagyon gyors növekedését tartós stagnálás követte. Az 1990 és 2001 közötti időszakban a hallgatószám 332 százalékra nőtt (!), ezen belül a nappalisoké 187 százalékra, a szakirányú továbbképzésben résztvevőké azonban 750 százalékra. A nők 1946-os formális egyenjogúvá válását csak 1960 óta követi tényleges, gyors aránynövekedés – ez 1990 után sem állt meg, így ma már a kiadott oklevelek 55 százalékát nők kapják. Míg a korcsoportra számított hallgatóarány és a kiadott diplomák aránya tekintetében Magyarország a fejlett országok középső harmadához tartozik, addig a 25 éven felüli népességben csak 11 százaléknyi diplomást találunk, miközben Nyugat- és Észak-Európában ez az arány már húsz százalék fölött van. A diplomások arányát nem az egyes országok jelenlegi helyzete és fejlettsége, hanem az határozza meg, hogy a felsőoktatási expanzió mikor indult be. A magyar felsőoktatás legkiterjedtebb ágazata 1976-ig a műszaki és az agrárképzés volt, 1976 után a pedagógusképzés erősödött meg – utóbbi még ma is túlsúlyos. 1990 után a gazdálkodási és humán szakok növekedtek. A kilencvenes években a főiskolai képzés az egyetemivel szemben előretört.

Andor Mihály rámutat, hogy a társadalomtudományi közhely, miszerint a diplomás szülők sokkal jobb eséllyel küldik középiskolába, egyetemre gyerekeiket, mint a nem diplomások, valójában óriási különbségeket takar a diplomás tömbön belül. A szülők körében fellelhető diplomák számával, illetve egyetemi vagy főiskolai mivoltával gépiesen összefüggenek az esélyek. Az „ugrás" az egyetemi és a főiskolai végzettségű csoportok között van, ez megnyilvánul az általános iskolák közötti, az iskolán kívüli különórák közötti, a középiskolák közötti választásban is – az ünnepnapi tudáshoz való viszonyban is. (Az egyetemet végzett szülők „jó" iskolákat választanak – bár az iskolák „jóságát" éppen az hozza létre, hogy valamely okból előnyös társadalmi helyzetű, erősebben motivált gyerekek járnak oda, s ezért teljesítményük jobb, önmagát beteljesítő jóslatról van tehát szó.) A két egyetemi diplomával rendelkező házaspárok gyerekének 91 százalékos, az egy főiskolai diplomás házaspárok gyerekének már csak 65 százalékos az egyetemre-jutási esélye. Fontos tünet, hogy míg anyagi javakkal a főiskolát végzett családok látják el inkább magukat és gyerekeiket, az egyetemet végzettek a különórákra és a könyvvásárlásra koncentrálják a családi erőforrásokat. Az egyetemet végzett párok ugyanannyira akarják egyetemre járatni lányaikat, mint fiaikat, a főiskolát végzettek viszont fiaikkal kapcsolatban lényegesen ambiciózusabbak. A kulturális „ősiség" – azaz a második generációs diplomás mivolt – csak az egyetemet végzettek csoportján belül erősíti fel a további esélyeket.

Csákó Mihály a tanárok, a villamosmérnökök, az orvosok, a jogászok, a közgazdászok és a fegyveres testületben szolgáló értelmiségi férfiak gyermekeinek középiskolavégzését és felsőfokra jutási esélyeit elemzi. Az orvosok feleségeinek 60, a jogászok és közgazdászok feleségeinek 40 százaléka is egyetemet végzett, ezzel szemben a tanároknál csak 25, a tiszteknél 5 százalék ez az arány. Felvételizés szempontjából relatíve leg-

sikeresebbek a közgazdászok – viszont a jogászok és az orvosok tudják leginkább egyetemre küldeni gyerekeiket –, a többi szakma helyzete gyengébb, a tisztek zárják a sort. Az értelmiségi csoportok hierarchiája hasonló, ha a tiszta gimnázium választását vagy a különórákra járást vizsgáljuk. Ugyanakkor minden egyes értelmiségi csoport „jól méri fel" esélyeit: a főiskolára vagy egyetemre jelentkezés és a sikeres felvétel aránya tekintetében nincs különbség. A pedagógusgyerekek negyede pedagógusnak, a villamosmérnök-gyerekek harmada műszakinak készül. Általában erős az egyes értelmiségi szakmák átörökítő hatása, kivételt jelentenek az orvosok, akik az orvosi pályával azonos mértékben tudományos pályára küldik gyerekeiket. A tisztek magasabb presztízsű értelmiségi pálya felé orientálják az utódokat.

A felsőoktatás expanziójának köszönhetően az egyes professziók felé vezető felsőoktatási intézmények nem tekinthetők zártnak. A leendő pedagógusoknak, a műszaki értelmiségieknek és a rendvédelmieknek durván negyedrésze jön csak értelmiségi családokból, és a gazdasági értelmiségnek is csak egyharmada. Az elsőgenerációs értelmiségivé válók döntő részét a felsőoktatás főiskolai ága fogadja be. Ennek illusztrálására a folyóirat Valóság rovatában interjúk olvashatók, melyek azt mutatják, hogy a felsőoktatási expanzió következtében nem elit háttérrel és nem elit iskolákon át is vezet út a diplomás léthez – ha kacskaringósabb is e pálya, mint a korábbi generációknál. Ugyanakkor az elit családból érkezettek – makroszociológiai értelemben determinált – pályája sem konfliktusmentes a 2000 körüli években...

Galasi Péter rámutat, hogy noha a diplomások számának növekedéséből könnyen következhetne az, hogy a fiatal diplomásokból munkaerőpiaci túlkínálat keletkezik, bérük és jövedelmük csökken vagy kénytelenek olyan helyeken elhelyezkedni, ahol korábban középiskolai végzettség is elegendő volt, s ezzel kiszorítják a középiskolai végzettségűeket, ez valójában nem következett be, sőt a kilencvenes évek folyamán a fiatal diplomások munkaerőpiaci pozíciója javult: kisebb lett munkanélküliségük, bérelőnyük a középiskolai végzettségű kortársaikhoz képest nőtt, bérhátrányuk az előttük járó diplomás kohorszhoz képest csökkent. A természettudományi végzettségű fiatalokra – az átlagot meghaladó mértékben – a második diplomáért történő továbbtanulás, az agrártudományi végzettségűekre a munkanélkülivé válás, az orvostudományi végzettségűekre a munkába állás jellemző. A közgazdászoknál az egyetemi végzettség – összehasonlítva a főiskolaival – a munkába állást sokkal inkább valószínűsíti, a munkanélküliség ellen sokkal inkább véd. Az egyetemet végzett informatikusok – munkába álló és munkanélkülivé váló főiskolát végzett kollégáikkal ellentétben – inkább a további tanulást választják. (Akik viszont munkába állnak közülük, azok a közgazdászokkal együtt a magyar átlagbérnek csaknem a kétszeresét keresik, ellentétben a bölcsészekkel, természettudósokkal, akiknek jövedelme az országos – nem korcsoportos – átlagot sem éri el.)

Ehhez kapcsolódik *Blaskó Zsuzsa* cikke a Kutatás Közben rovatban. Ebből kitűnik, hogy Európában általában a fiatal diplomásoknak csak 5 százaléka munkanélküli, s az állásban lévőknek Észak-Nyugat-Európában kevesebb, mint 10, a latin országokban viszont 35 százaléka véli úgy, hogy felsőfokú diploma nélkül is megkaphatta volna állását. A konkrét szakkal sokkal kevésbé függ össze a tényleges munkakör. Ennek megfelelően a fiatal diplomások négyötöde – újrakezdve az életét – változatlanul diplomát szerezne, de szakválasztásában felük maradna csak konzekvens.

Három „konkrét" értelmiségi szakmáról is olvashatók írások a számban.

Karády Viktor két orvosegyetemet hasonlít össze. Budapest 1872-ig fennálló monopóliumát megtörve Erdélyben, Kolozsvárott nyílt meg a második orvosi kar. A nyolcvanas években az orvostanhallgatók 6 százalékát, az 1910-es években már 13 százalékát Kolozsvárott képezték. (Budapest fölénye ennek ellenére nőtt, mert az ausztriai és németországi képzés aránya csökkent.) Az orvostanhallgatók abszolút számában mutatkozó konjunkturális változásokat egyrészt a nők felbukkanása, másrészt az orvostanhallgatók számára

könnyebb frontszolgálat kilátásai okozzák. A diákság segélyezése, a klinikai befektetés, tanár/diák arány stb. Kolozsváron előnyösebbek, mint Budapesten – kisebb volt a bukások aránya is. Kolozsvár lényegében csak Erdélyből és az Alföld keleti részéből rekrutál diákokat, de az erdélyi terület diákjainak 38 százaléka, a kelet-alföldi diákok 81 százaléka még így is a távolabbi Budapestet választja. (Egyes erdélyi megyékben is többségben vannak a Budapestet választók...) Az erdélyi egyetemen magasabb volt mind a kisbirtokosok, mind a nagybirtokosok és a nagyiparosok aránya – a városi kispolgárság gyermekeinek magas aránya jellemezte viszont Budapestet. Az egyaránt 1–1 harmadot jelentő értelmiségen belül Kolozsvárott a közalkalmazottak, Budapesten a szabadfoglalkozásúak domináltak. Kolozsvárott a lányok még kevésbé vannak jelen, mint Budapesten. A budapesti hallgatók fele, a kolozsváriaknak csupán ötöde volt izraelita felekezetű. Összességében, noha a budapesti egyetem némileg katolikus jellegű, a kolozsvári egyetem pedig napóleoni mintára alapított állami intézmény, mégis az előbbi közönsége polgáriasultabb. Figyelemre méltó, hogy az 1920-as békeszerződés után a Kolozsvárott végzett románok és németek a magyaroknál nagyobb (!) arányban települtek át Magyarországra.

Hrubos Ildikó egy kisméretű (258 fős) diplomás csoportról – a neveléstudományban tudományos fokozattal rendelkezőkről – írva állapítja meg, hogy döntően két csoportra oszthatók: akik a közoktatásból indulva (eredetileg talán nem is egyetemet, hanem főiskolát végezve) „pályát módosítottak", s akik eleve szaktudósnak készültek. Az előbbi pályaív az idősebbeket, a férfiakat, illetve – további értelmezést igénylően, talán generációs hatásokkal magyarázhatóan – az értelmiségi családból jötteket jellemzi inkább (e csoport szubjektíve elsősorban felsőoktatási sikereit hangsúlyozza), a második pedig inkább az 55 év alattiakat, a nőket és az első generációs értelmiségieket jellemzi – ők tudományos sikereikre büszkék. Tudósaink zömében a felsőoktatásban és tudományos intézményekben dolgoznak vagy dolgoztak, pályájukon elért sikereikkel zömmel elégedettek, de alacsonynak tartják társadalmi presztízsét.

A főiskola/egyetem különbözőséget domborítja ki a Kutatás Közben rovatban *Biró Zsuzsanna.* A majdan egyetemi, illetve főiskolai végzettséggel rendelkező pedagógusok – az egységes pedagógusszakma kialakulását jósló szakirodalommal ellentétben – világosan megkülönböztethető csoportot alkotnak. Társadalmi hátterük is igen különböző, a legfigyelemreméltóbb, hogy itt is a főiskolai, illetve egyetemi végzettségű szülőcsoportok közé kerül a fő választóvonal. Az előnyösebb helyzetű – több diplomással rendelkező – településekről nagyobb eséllyel jönnek egyetemre a gyerekek, a települések hierarchiája nemcsak a falu/város dichotómiában, hanem a különböző fejlettségű falvak között is megfigyelhető. A szekularizáció mértékét tekintve is a tanítóktól az általános iskolai tanárokon át a középiskolai tanárokig egyértelmű sor vezet. Képzettségükkel a legkevésbé elégedettek a tanárképző főiskolán végzők: valószínűleg ők fognak leginkább továbbtanulni, mélyítve a tanári és tanítói szakma között különbséget.

A folyóiratszám legjelentősebb hozadéka, hogy lényegében valamennyi tanulmányában ráirányítja a figyelmet a főiskolai és egyetemi diploma közötti jelentős társadalmi különbségekre, valamint az egyes diplomákhoz vezető, illetve azokból kiinduló „királyi" és „nem királyi" utak különbözőségére. A felsőoktatás tömegesedésének viszonyai között a felsőfokú végzettséggel rendelkezők vagy nem rendelkezők dichotómiája mellett – s talán részben helyett – egyre inkább ebben a dichotómiában kereshetjük majd a társadalmi egyenlőtlenségek és az oktatás kapcsolatát.

Educatio, 2002. 2.

Nagy Péter Tibor